

УДК 719:061.2(477.82+477.81)»1960/1980»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/60-1-3>

Світлана ГАВРИЛЮК,
orcid.org/0000-0002-5142-7464
доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства
та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) romir1991@ukr.net

Валентина НАДОЛЬСЬКА,
orcid.org/0000-0002-9621-0074
кандидат історичних наук,
доцент кафедри музеєзнавства, пам'яткознавства та інформаційно-аналітичної діяльності
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(Луцьк, Україна) nadolsk65@gmail.com

ДІЯЛЬНІСТЬ ВОЛИНСЬКОЇ ТА РІВНЕНСЬКОЇ ОБЛАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ УТОПІК У 1960-Х – 1980-Х РР.

Метою дослідження є аналіз процесів становлення та діяльності Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК) у 1960-х – 1980-х рр. на прикладі його осередків у Волинській та Рівненській областях. Основні тенденції формування громадських засад охорони об'єктів культурної спадщини розглядаються у статті на основі принципів історизму, загального зв'язку й взаємодії, сукупності загальнонаукових та спеціальних методів. Наукова новизна дослідження полягає у спробі комплексного аналізу на основі архівних джерел початкового етапу функціонування у Волинській та Рівненській областях громадського об'єднання, покликаного залучити населення до активної участі в охороні, вивченні й популяризації пам'яток.

У статті характеризуються зміст і форми діяльності Волинської та Рівненської організацій УТОПІК, висвітлюються пріоритетні напрями роботи, пам'яткоохоронні ініціативи та їх впровадження. Звертається увага на те, що практично з часу утворення діяльність названих організацій УТОПІК, як і в УРСР загалом, носила заідеологізований характер, повністю підпорядковувалася партійно-державним структурам, хоча статут Товариства це забороняв. Простежувалася інтеграція міських осередків товариства до державної виконавчої ланки влади. Реалізовувалися директивні плани залучення до складу Товариства нових членів та надходження фінансування. У статті підкреслюється, що якщо упродовж перших п'яти років діяльності обласних осередків УТОПІК на обговорення виносилися певні недоліки в роботі, шляхи їх усунення, то вже на початку 1970-х рр. такі питання ігнорувалися.

У статті зроблено висновок, що, незважаючи на ідеологічну заангажованість та суттєві недоліки в роботі, організаціям УТОПІК на Волині та Рівненщині вдалося згуртувати навколо збереження і вивчення пам'яток історії та культури значне коло шанувальників, стати міцним підґрунтям, яке заклало основу подальшої пам'яткоохоронної діяльності у незалежній Україні.

Ключові слова: Українське товариство охорони пам'яток історії та культури (УТОПІК), Волинська обласна організація УТОПІК, Рівненська обласна організація УТОПІК, Волинська область, Рівненська область, культурна спадщина, громадське товариство.

Svitlana HAVRYLIUK,*orcid.org/0000-0002-5142-7464**Doctor of Historical Sciences, Professor,
Head of the Department of Museum and Monument Studies,
and Information-Analytical Activities
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) romir1991@ukr.net***Valentyna NADOLSKA,***orcid.org/0000-0002-9621-0074**Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor at the Department of Museum and Monument Studies,
and Information-Analytical Activities
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) nadolsk65@gmail.com*

THE ACTIVITIES OF VOLYN AND RIVNE REGIONAL ORGANIZATIONS UTOPIK IN THE 1960S – 1980S

The article analyzes the processes of formation and activity of the Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments (UTOPIK) in the 1960s-1980s, based on the examples of its branches in the Volyn and Rivne regions. The study views the main tendencies of forming the principles for protecting cultural heritage objects involving the concepts of historicism, connection, and interaction and a set of general scientific and specific methods. The scientific novelty of the article lies in an attempt to conduct a comprehensive analysis. It is based on the archival sources about the initial stage of the public association in the Volyn and Rivne regions. The association was created to involve the population in active participation in the protection, study, and popularization of monuments.

The article describes the content and forms of activity of the Volyn and Rivne organizations of UTOPIK and highlights the priority areas of work, monument protection initiatives, and their implementation. The paper draws attention to the fact that from the time of UTOPIK's establishment, the activities of its organizations, as in the Ukrainian SSR in general, had an ideological nature and reported to party-state structures despite the Society's charter prohibitions. The article mentions the integration of city branches into the state executive branch. The study views the implementation of directive plans for attracting new members and receiving funding. The article emphasizes that during the first five years of the activity of the regional UTOPIK branches, they discussed certain shortcomings in work and ways to eliminate them. However, in the early 1970s, such issues were ignored.

The study concludes that despite the ideological involvement and significant drawbacks in work, UTOPIK organizations in Volyn and Rivne regions gathered a large circle of admirers around the preservation and study of historical and cultural monuments to become a solid foundation that laid the basis for further monument protection activities in independent Ukraine.

Key words: *Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments (UTOPIK), Volyn regional organization UTOPIK, Rivne regional organization UTOPIK, Volyn region, Rivne region, cultural heritage, public society.*

Постановка проблеми. Охорона культурної спадщини – важливе завдання міжнародного співтовариства, держав та їх органів, громадських організацій і усіх громадян. У країнах Європи для підвищення ефективності політики в галузі збереження спадщини все більш поширеною практикою стає взаємодія відповідальних за збереження об'єктів державних інституцій та громадськості на ранніх етапах роботи з пам'ятками. Це дозволяє учасникам процесу отримувати додаткові вигоди із співробітництва, наприклад, органам влади більш ефективно розподіляти ресурси, а місцевим співтовариствам – забезпечувати захист та збереження значущих для них об'єктів. Сучасні практики в галузі охорони пам'яток історії та культури, усвідомлення культурної спадщини як ресурсу майбутнього розвитку громад тісно

взаємопов'язані із історичним досвідом поведіння із спадщиною в минулому. В українських реаліях цей досвід значною мірою накопичувався з 1960-х рр. завдяки діяльності громадського об'єднання – Українського товариства охорони пам'яток історії та культури (далі – УТОПІК). Звернення до діяльності організації, зокрема її волинського та рівненського регіональних осередків, дозволить не лише реконструювати важливу складову історії охорони культурної спадщини в Україні, але й проаналізувати набутки та проблеми, які визначали особливості такої діяльності на різних етапах розвитку галузі.

Аналіз досліджень з теми. Означена тема знайшла певне висвітлення у науковій літературі. Окремі її аспекти, які стосуються загальних питань суспільного життя Української РСР у

1960-х – 1980-х рр., утворення і діяльності УТОПК розкриті у монографіях С. Заремби (Заремба, 2002), О. Приня (Принь, 2010), В. Даниленка (Даниленко, 2018), дослідженнях Ю. Данилюка (Данилюк, 1989), Т. Пономарьової і О. Булиги (Пономарьова, Булига, 2014). У регіональному розрізі проблема висвітлюється в окремому розділі колективної монографії «Місце та роль громадських інституцій в актуалізації культурної спадщини України» (Марчук, 2019). Частково тема порушується у статті, присвяченій вивченню культурної спадщини Західної Волині у другій половині 1940-х – на початку 1990-х рр. (Гаврилюк, 2022), публікаціях Г. Муляр (Муляр, 2011), О. Гаврилюка (Гаврилюк, 2015). Разом з тим пам'яткоохоронна діяльність Волинської і Рівненської обласних організацій УТОПК комплексно не висвітлювалася, а тому їй надалі потребує ґрунтовного дослідження.

Мета статті – проаналізувати процеси формування Волинської та Рівненської обласних організацій УТОПК, їх організаційної розбудови; висвітлити основні напрями та форми їх діяльності у 1960-х – 1980-х рр. Реалізація поставленої мети передбачає вирішення таких завдань, як з'ясування на прикладі Волинської та Рівненської обласних організацій УТОПК чинників, які впливали на роботу громадської організації, виконуваних нею функцій, місця і ролі громадського об'єднання у розвитку суспільного життя; дослідження основних тенденцій функціонування названих осередків товариства.

Виклад основного матеріалу. Кризові явища першої половини 1960-х рр. у суспільно-політичному житті СРСР засвідчили неспроможність держави забезпечити повноцінну охорону культурної спадщини. Постала гостра потреба у створенні недержавних громадських організацій, здатних залучити до справи вивчення та охорони пам'яток широкі верстви населення. Наукова спільнота Української РСР ще у другій половині 1940-х рр. порушувала перед урядом питання про утворення республіканської громадської пам'яткоохоронної організації. Зокрема, у 1946 р. з'явилася ідея створення «Українського товариства сприяння охороні пам'ятників культури і старовини», висунута Комітетом культурно-освітніх установ при Раді міністрів УРСР. У проекті постанови республіканських партійно-державних органів, статуті товариства, положенні про нього обґрунтовувалася потреба виховання молоді за допомогою використання пам'яток історії та культури. Однак ініціативу визнали недоречною і не реалізували (ЦДАВОУ України. Ф. 4762. Оп. 1. Спр. 77. Арк. 7–13 зв.).

Лише у середині 1960-х рр. завдяки наполегливості наукової і творчої інтелігенції на тлі своєрідного національного відродження кінця 1950-х – 1960-х рр. були здійснені заходи з організації УТОПК (Заремба, 2002: 112–114). Його ініціаторами виступили такі відомі особистості як О. Гончар, М. Рильський, І. Ле, В. Василевська, П. Тичина, ін. (Данилюк, 1989: 110). Ідею пам'яткознавця Г. Логвина щодо організації добровільного товариства сприяння охороні пам'яток історії та культури, обґрунтовану у «Літературній Україні» в статті «Перегук віків» (09.02.1965), підтримали відомий громадський діяч М. Брайчевський, заступник голови Ради міністрів Української РСР П. Тронько. Зокрема, М. Брайчевський закликав представників різних поколінь українців, усіх шанувальників старовини вивчати історичні місця та архітектурні цінності рідної землі, збирати й досліджувати матеріали про її визначних особистостей (Даниленко, 2018: 158). Так у грудні 1966 р. постало УТОПК – громадська організація, основним завданням якої визнано залучення населення республіки до активної участі в охороні культурної спадщини, пропаганду ідей збереження пам'яток історії та культури, їх популяризацію, поширення наукових знань про них, розробку й постійне удосконалення пам'яткоохоронного законодавства тощо.

Реалізація означених завдань вимагала здійснення комплексу заходів з виявлення невідомих та забутих пам'яток, проведення спільно з науковими установами, музеями, закладами вищої освіти відповідних комплексних досліджень. Не менш важливими визнавалися такі напрями роботи, як сприяння громадським формам залучення населення до спорудження пам'ятників, участь у розробці науково-обґрунтованих заходів та рекомендацій з ремонту, реставрації, консервації об'єктів культурної спадщини, благоустрою території біля них. Передбачалося організувати громадський контроль за станом пам'яток, шефство над ними, популяризувати пам'ятки різноманітними засобами пропаганди, сприяти організації музеїв на громадських засадах. Товариство мало проводити заходи з підвищення пам'яткоохоронної наукової та художньої кваліфікації своїх членів шляхом організації курсів, лекторіїв тощо (Гаврилюк, 2015: 236; Принь, 2010: 128).

Перший установчий з'їзд УТОПК відбувся 21 грудня 1966 р. у Києві, а 12 червня 1967 р. Статут Товариства затвердила Рада міністрів УРСР. Упродовж року були створені 25 обласних організацій УТОПК, Київську і Севастопольську міські організації на правах обласних, 606 міських і

районних організацій; 27 010 осередків вважалися колективними членами і об'єднували 3 919,8 тис. осіб (Заремба, 2002: 115). Зростання мережі організації стало можливим завдяки належній роботі з налагодження діяльності УТОПК.

До організаційного оформлення обласних осередків УТОПК у Волинській і Рівненській областях були залучені заклади освіти, підприємства, пересічні громадяни, небайдужі до справи охорони національної культурної спадщини. В областях спочатку створювався організаційний комітет, згодом відбувалися установчі збори організацій з практично однаковим порядком денним: про завдання УТОПК, ухвалення проєкту статуту, вибори правління обласної організації, ревізійної комісії та персонального складу делегатів на перший республіканський установчий з'їзд.

Волинська обласна організація УТОПК постала 21 жовтня 1966 р. (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1–2). Її перша (установча) конференція відбулася 12 листопада 1966 р. (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1–35). Згідно із Статутом, обласну організацію УТОПК очолював заступник голови виконавчого комітету обласної Ради депутатів трудящих (з 1977 р. – Ради народних депутатів), який опікувався питаннями культури. На Волині першим головою товариства став кандидат історичних наук, доцент Луцького державного педінституту імені Лесі Українки Р. Оксєнюк (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 27). Згодом обласну організацію УТОПК очолювали заступники голови облвиконкому І. Клімаш, А. Вербівська, С. Удальцова. З кінця 1970-х рр. і до початку 1991 р. ефективна діяльність Волинської обласної організації УТОПК значною мірою була пов'язана з відповідальним секретарем товариства Л. Протас (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 68. Арк. 6; Марчук, 2019: 113).

Рівненська обласна організація УТОПК була створена 20 жовтня 1966 р. і нараховувала 15 районних організацій та одну міську (м. Рівне) (ДАРО. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 1, 5, 7, 12–13). Головою обласної організації обрали В. Томашевського – кандидата історичних наук, доцента Рівненського державного педінституту. Згодом її очолювали З. Красиленко, ін. На посаді відповідального секретаря працювали О. Мошняга, В. Мельничук, ін. (Гаврилюк, 2015: 236). У складі обласної організації діяли відповідні секції – археологічних пам'яток, пам'яток архітектури і будівництва, воєнно-історичних, науки й техніки, пропаганди пам'яток революційної, бойової і трудової слави, ін.

Період 1965–1969 рр. знаменував собою етап становлення організацій УТОПК обох областей.

Був окреслений комплекс заходів, спрямованих на поліпшення стану збереження об'єктів культурної спадщини. Аналізуючи співпрацю регіональних громадських організацій та державних виконавчих органів влади, зазначимо, що ще з початкового етапу створення обласних організацій УТОПК їх діяльність набувала державного характеру, хоча статут організації категорично це заперечував. Уся робота відділів і закладів культури була пов'язана з діяльністю обласних, районних і міських товариств УТОПК. Простежувалася інтеграція міських осередків УТОПК до державної виконавчої ланки влади. Представники товариства входили до складу дорадчих колегіальних органів при виконкомах. Існували директивні плани залучення колективних та індивідуальних членів товариства та план надходження фінансових коштів. Станом на 1 липня 1968 р. Волинська обласна організація УТОПК нараховувала 1 150 первинних осередків, у яких перебувало 86 тис. членів, у тому числі 46,7 тис. членів молодіжних секцій (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 2). Рівненська обласна організація у цей час об'єднувала 1 500 первинних осередків загальною чисельністю 65,5 тис. членів (у тому числі 38,8 тис. членів молодіжних секцій) (Гаврилюк, 2015: 237). Отже, УТОПК перетворювалося на важливу ланку в державній системі охорони культурної спадщини (Пономарьова, Булига, 2014: 134).

Відразу ж після початку діяльності Волинська осередок УТОПК організував громадський огляд давніх споруд і пам'яток (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 36. Арк. 11–17). Його учасники уточнили списки, склали паспорти, оформили охоронну документацію, виготовили світлини та організували шефство підприємств, установ культури та освіти над пам'ятниками. Було складено документацію на новозведені пам'ятники. У волинській пресі з'явилися постійні рубрики «Пам'ятки минулого – скарби народу», «Подвиги героїв безсмертні», «Берегти і примножувати народні традиції», ін. (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 4. Арк. 6).

Діяльність обох обласних організацій УТОПК набула особливо широкого розмаху у 1970-х – 1980-х рр. За їх ініціативою й активною участю проводилися заходи з виявлення, обліку, паспортизації об'єктів культурної спадщини, фінансування їх ремонту та реставрації, упорядкування прилеглої до нерухомих пам'яток території. Так, у 1972 р. Волинська обласна організація УТОПК виділила на реставрацію архітектурних та історико-революційних пам'яток, музейну роботу

майже 40 тис. крб. (ДАВО. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 90. Арк. 44). Рівненська обласна організація УТОПШК упродовж 1971–1973 рр. профінансувала пам'яткоохоронні рятівничо-реставраційні роботи на загальну суму майже 195 тис. крб. (Гаврилюк, 2015: 236). Провідна роль у цих процесах відводилася пам'ятникам, які увічнювали здобутки доби соціалізму.

У 1970-х рр. обласні організації товариства застосовували форми й методи роботи, які ефективно зарекомендували себе на початковому етапі. Водночас почали використовуватись і нові форми пам'яткоохоронної діяльності: науково-пошукові експедиції для вивчення стану пам'яток в областях і районах, координація діяльності народних університетів пам'яткоохоронної тематики, сприяння розширенню мережі громадських музеїв, проведення практичних семінарів з пам'яткоохоронної тематики, ін.

Особлива увага надавалась вивченню пам'яток і пам'ятних місць, пов'язаних з боротьбою проти німецьких загарбників. Так газета «Радянська Волинь» повідомляла про реставрацію і впорядкування в області протягом 1972–1973 рр. 107 пам'ятників історії та культури, проведення ремонту скульптурно-меморіального комплексу «Жертвам фашизму» у Володимирі-Волинському. Районні осередки й окремі члени товариства брали активну участь у впорядкуванні братських могил і спорудженні обелісків героям, які полягли в боях з німецькими загарбниками (Радянська Волинь, 1974).

У досліджуваній період не могла не підпорядковуватися ідеологічним вимогам у пам'яткоохоронній роботі, що їх суворо контролювали партійно-радянські органи, й Рівненська обласна організація УТОПШК. Це відбивають її звіти за 1967–1973 рр. (ДАРО. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 6, 20). Якщо на початках у них можна було віднайти констатацію певних недоліків у проведенні органами влади пам'яткоохоронної діяльності, то на початку 1970-х рр. така критика зникла. Зазвичай у звітах йдеться насамперед про охорону історико-революційних пам'яток (встановлення меморіальних дощок, спорудження пам'ятників, впорядкування могил революційних, радянських, партійних діячів, воїнів червоної армії).

Певна увага зверталася на висвітлення стану археологічних пам'яток та пам'яток архітектури. Зокрема, у звіті за 1967 р. вказувалося на певні здобутки в охороні археологічної спадщини, пам'яток архітектури: проведення і завершення реставрації Луцької брами XVI ст. у м. Дубно, складання проектно-кошторисної документа-

ції реставрації Троїцького монастиря-фортеці в с. Межиричі Острозького району (ДАРО. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 6–8). Водночас наводилися факти про зневажливе ставлення місцевих керівників до пам'яткоохоронної справи. Так, зазначалося, що виконком Острозької міської Ради депутатів трудящих з ініціативи голови виконкому Є. Нечипорука без погодження з відповідними організаціями 2 серпня 1967 р. ухвалив рішення про знесення дзвіниці на території місцевого костелу. Звільнена площадка була використана під спортивний майданчик для потреб спортивної школи, що розташовувалася в приміщенні колишнього костелу. У с. Горбаків Гоцанського району голова колгоспу самочинно розпочав будівництво цегельного заводу на території городища – відомої археологічної пам'ятки X–XI ст. (ДАРО. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 9).

У 1970-х рр. за безпосередньої участі обласних осередків УТОПШК здійснювалися практичні заходи з охорони культурної спадщини: проведення обліку пам'яток за єдиною уніфікованою формою; залучення до пам'яткоохоронної справи широкого кола науковців; організація та фінансування робіт із благоустрою та реконструкції пам'ятників; широка популяризація надбань культурної спадщини. Зокрема, місцеві обласні організації УТОПШК перераховували значні кошти до фонду республіканського УТОПШК, спрямовували накопичені на своїх рахунках кошти на пам'яткоохоронні заходи, як, наприклад, виявлення, облік, реєстрацію, паспортизацію, наукове дослідження пам'яток; реставрацію, ремонт та впорядкування прилеглої охоронної зони пам'ятників, проведення семінарів та конференцій; музеєфікацію отриманих культурних цінностей, публікацію пропагандистської літератури тощо.

Одним із головних завдань на той час також проголошувалось вивчення і пропаганда революційних і трудових традицій. Товариство розглядалося в першу чергу як помічник в ідеологічній і виховній роботі. Не випадково найбільшої активності діяльність членів товариства досягла в ході ідейно-політичних кампаній, пов'язаних із святкуванням ювілейних і знаменних подій радянської історії. Ними були 50-річчя і 60-річчя жовтневої революції, утворення СРСР, ін. Сюди належали також проведення республіканських громадських оглядів пам'яток історії та культури, присвячених 50-річчю утворення СРСР, республіканський громадський огляд пам'ятників та пам'ятних місць, присвячений 40-річчю перемоги у Другій світовій війні (у тогочасному історичному дискурсі – Великій вітчизняній війні), інші подібні

акції. Однак усе це, незважаючи на постійне зростання масовості учасників, на жаль, тримало громадський рух на вкрай низькому науковому рівні, мало суто екскурсійно-пропагандистський характер. Пам'ятки археології та сакральної архітектури залишалися поза увагою керівників та широкого загалу громадськості.

Організації УТОПК Волинської і Рівненської областей займалися також паспортизацією нерухомих об'єктів культурної спадщини. Новий етап такого заходу розпочався у 1972 р., коли з'явився наказ міністра культури СРСР «Про введення єдиної уніфікованої форми обліку пам'яток історії та культури СРСР» (№ 153 від 27.03.1972). На виконання наказу було ухвалено спільну постанову колегії Міністерства культури УРСР, Держбуду УРСР та президії правління УТОПК від 17 жовтня 1972 р. Відповідно до її положень передбачалося провести нову паспортизацію пам'яток протягом 1972–1975 рр. (ДАРО. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 22–24, 26–28). Члени УТОПК Волинської і Рівненської областей провели звірку облікової документації обласних управлінь культури з даними республіканської картотеки, склали проекти списків пам'яток союзного і республіканського значення. Від республіканських структур вони отримали розроблені методичні рекомендації з питань паспортизації пам'яток за єдиною уніфікованою формою обліку, взяли участь у республіканському та обласних семінарах з питань паспортизації.

У 1980-х рр. обласні організації УТОПК працювали над подальшою реалізацією Закону Української РСР «Про охорону і використання пам'яток історії та культури». Вони сприяли роботі державних органів охорони пам'яток, здійснювали громадський контроль за збереженням, використанням, реставрацією пам'яток, проводили науково-практичні семінари тощо. На початку 1980-х рр. товариство досягло піку свого розвитку. У цей час на загальноукраїнському рівні проводилось чимало науково-практичних конференцій та семінарів, активні заходи з обліку та охорони об'єктів культурної спадщини, публікувався широкий масив матеріалів про пам'ятки тощо (Принь, 2010: 147, 154).

Як свідчать архівні джерела, у роботі місцевих осередків УТОПК простежувалася низка недоліків. Заступники голів виконкомів, як очільники районних, міських та обласних осередків УТОПК, для досягнення потрібних показників нерідко використовували адміністративні важелі впливу на керівників підприємств, установ, організацій та профспілок. Методи створення осе-

редків товариства, ієрархічно підпорядкована структура, адміністрування та наказові форми роботи були перейняті з досвіду діяльності КПУ, що посилювало негативні тенденції та формалізм у роботі. Внаслідок цього в багатьох районах Волинської і Рівненської областей осередки товариства існували формально і практичною діяльністю не займалися.

У другій половині 1980-х рр., тобто, з початком перебудови і після послаблення ідеологічного тиску, державні структури та компартійні органи самоусунулись від підтримки та контролю УТОПК. У післяперебудовний період припинилося масштабне поповнення членськими внесками фонду і, як наслідок, були згорнуті широкомасштабні пам'яткоохоронні проекти, раніше започатковані товариством. Саме відмова від формального підходу до діяльності всіх осередків УТОПК показала реальний стан справ.

Аналізуючи діяльність міських, районних та обласних організацій УТОПК у Волинській і Рівненській областях, необхідно зазначити, що в їх практичній роботі брали участь різні верстви суспільства. Це школярі та студенти, вчителі та викладачі, робітники та службовці, колгоспники й працівники радгоспів, тобто, всі, кому було не байдужим минуле рідного краю, його культурна спадщина. Незважаючи на те, що держава здійснювала ідеологічний тиск на всі сфери тогочасного життя, УТОПК, його обласні організації на Волині і Рівненщині разом з державними органами проводили значну роботу щодо спорудження, охорони та популяризації монументальних пам'яток радянського часу. Це особливо стосувалося тих пам'яток, які розповідали про події періоду громадянської та німецько-радянської воєн, проведення послідовних заходів з паспортизації, благоустрою, популяризації об'єктів культурної спадщини.

Робота УТОПК сприяла зростанню у справі охорони пам'яток ролі історичного краєзнавства. Ця важлива галузь наукового, культурного, суспільно-політичного життя виступала формою загальногромадського пам'яткоохоронного руху. Важливим стимулом для його розгортання слугувала робота над виданням 26-томної історії міст і сіл Української РСР, яка розгорнулася у 1960-х рр. і тривала упродовж десяти років. До написання нарисів з історії населених пунктів були залучені місцеві краєзнавці, працівники музеїв, викладачі закладів вищої освіти. Вийшли друком томи про населені пункти Волинської (1970) та Рівненської (1973) областей (Історія міст і сіл, 1970; 1973), до яких увійшов багатий фактологічний матеріал про

історичні пам'ятки Великої Волині. Одночасно з'явилися роботи, у яких дослідження минувшини окремих міст Волинської і Рівненської областей здійснювалося із залученням матеріалів про археологічні, історичні, архітектурні, мистецькі реліквії. Цінні пам'яткознавчі матеріали увійшли до історико-краєзнавчих видань, присвячених Острогу, Луцьку, іншим містам і містечкам Волині та Рівненщини.

Висновки. Отже, впродовж другої половини 1960-х – у 1980-х рр. Волинська і Рівненська обласні організації УТОПШК були дієвою частиною республіканської громадської організації УТОПШК, що об'єднувала науковців, літераторів, митців, пам'яткознавців і прислужилася справі вивчення, збереження та охорони культурної спадщини українського народу.

25-річний досвід діяльності УТОПШК у регіоні мав свої недоліки й здобутки. Діяльності товариства були притаманні вади радянської системи управління, постійний ідеологічний тиск партійних органів, жорстке підпорядкування державній владній системі. Однак саме УТОПШК згуртувало навколо себе небайдужих до культурних надбань осіб, фактично стало фінансовим донором широкого спектру пам'яткоохоронних заходів, що їх ініціювала держава. У 1970-ті рр. відбувається

сплеск практичної пам'яткоохоронної роботи. Натомість у 1980-ті рр. зростають масштаби пропагандистської роботи щодо культурної спадщини. Пропаганда пам'яток історії та культури відбувалася у руслі насаджування радянських ідеологем та поширення радянської схеми історії. Відділи культури обкомів ЦК КПУ надавали значної уваги виховній функції у діяльності УТОПШК, що було складовою ідеологічної роботи. Переважна більшість заходів припадала на військово-патріотичне виховання молоді, зокрема, вивчення переможних сторінок радянської історії на місцевих взірцях. Практика реалізації директивних вказівок партійними і державними органами втілювалася у штучне протиставлення пам'яток минулого об'єктам радянської доби замість того, щоб органічно розглядати їх як складові чинники єдиного культурно-творчого процесу історії народу, дбати про їх збереження.

Незважаючи на ідеологічну заангажованість і суттєві недоліки в роботі, все ж організаціям УТОПШК на Волині та Рівненщині вдалося згуртувати навколо збереження і вивчення пам'яток історії та культури значне коло шанувальників, стати тим міцним підґрунтям, яке заклало основу подальшої пам'яткоохоронної діяльності у незалежній Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврилюк О. Пам'яткоохоронна діяльність волинських громадських товариств (1920-ті – 1980-ті рр.). *Краєзнавство*. 2015. № 3/4 (92/93). С. 234–239.
2. Гаврилюк С. В., Гаврилюк О. Н. Вивчення культурної спадщини Західної Волині у другій половині 1940-х – на початку 1990-х рр. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*. Серія: Історичні науки. 2022. Том 33 (72). № 1. С. 26–33.
3. Даниленко В. М. Україна в 1985–1991 рр.: остання глава радянської історії. Київ : Інститут історії України НАН України, 2018. 278 с.
4. Данилюк Ю. З. Розвиток громадських ініціатив по збереженню історико-культурної спадщини. *Охорона, використання та пропаганда пам'яток історії та культури в Українській РСР* : зб. метод. матеріалів в шести частинах / редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. Київ, 1989. Ч. 4. С. 100–153.
5. Державний архів Волинської області). Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 1. 8 арк.
6. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 2. 35 арк.
7. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 4. 7 арк.
8. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 17. 38 арк.
9. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 36. 116 арк.
10. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 68. 17 арк.
11. Державний архів Волинської області. Ф. Р-3146. Оп. 1. Спр. 90. 58 арк.
12. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 1. 20 арк.
13. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 6. 12 арк.
14. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 20. 24 арк.
15. Державний архів Рівненської області. Ф. Р-2528. Оп. 1. Спр. 99. 67 арк.
16. Заремба С. З. Нариси з історії українського пам'яткознавства. Київ : ТОВ «Видавництво Аратта», 2002. 204 с.
17. Історія міст і сіл Української РСР. Волинська область : [у 26 т.]. Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1970. (Науково-документальна серія книг «Історія міст і сіл Української РСР» : у 26 т. Голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). Т. Волинська область. [обл. редкол. : Клімаш І. С. (голова) та ін.]. 746 с.
18. Історія міст і сіл Української РСР. Ровенська область : [у 26 т.]. Київ : Гол. ред. Укр. рад. енцикл. АН УРСР, 1973. (Науково-документальна серія книг «Історія міст і сіл Української РСР» : у 26 т. Голов. редкол. : Тронько П. Т. (голова) [та ін.]). Т. Ровенська область. [обл. редкол. : Мяловицький А. В. (голова) та ін.]. 655 с.

19. Марчук Г. С. Волинська обласна організація ГО «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури». *Місце та роль громадських інституцій в актуалізації культурної спадщини України (1991–2016 рр.)*: кол. моногр. / Акуленко В. І., Булієвська Н. І., Бур'янова М. І. [та ін.] : під заг. ред. Гріффена Л. О., Титової О. М. Київ : Центр пам'яткознавства НАН України і УТОPIK, 2019. С. 112–119.
20. Муляр Г. В. Пам'яткоохоронна діяльність у Волинській та Рівненській областях (середина 1950-х – початок 1990-х рр.). *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Історичні науки. 2011. № 23 (220). С. 137–142.
21. Пономарьова Т., Булига О. Переправа незабуття. Історія однієї експедиції. Луцьк : Волинські старожитності, 2014. 188 с.
22. Принь О. Літопис охорони культурної спадщини в Україні 1945–1991 років (за матеріалами Донецької та Луганської областей) : Монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. 336 с.
23. Радянська Волинь. 1974. 22 трав.
24. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф. 4762. Оп. 1. Спр. 77. 54 арк.

REFERENCES

1. Havryliuk O. Pam'iatkookhoronna diialnist volynskykh hromadskykh tovarystv (1920-ti – 1980-ti rr.). [Monument preservation activities of Volyn public associations (1920s – 1980s)]. *Local history*, 2015, Nr 3/4 (92/93), pp. 234–239 [in Ukrainian].
2. Havryliuk S. V., Havryliuk O. N. Vyvchennia kulturnoi spadshchyny Zakhidnoi Volyni u druhii polovyni 1940-kh – na pochatku 1990-kh rr. [Study of the cultural heritage of Western Volyn in the second half of the 1940s – the beginning of the 1990s]. *Scientific notes of the Tavri National University named after V. I. Vernadskyi*. Series: Historical sciences, 2022, tom 33 (72), Nr 1, pp. 26–33 [in Ukrainian].
3. Danylenko V. M. Ukraina v 1985–1991 rr.: ostannia hlava radianskoï istorii. [Ukraine in 1985–1991: the last chapter of Soviet history]. Kyiv : Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2018. 278 p. [in Ukrainian].
4. Danyliuk Yu. Z. Rozvytok hromadskykh initsiatyv po zberezhenniu istoriko-kulturnoi spadshchyny. [Development of public initiatives to preserve the historical and cultural heritage]. *Protection, use and promotion of monuments of history and culture in the Ukrainian SSR: coll. method. materials in six parts / redkol. : P. T. Tronko (holova) ta in.* Kyiv, 1989, ch. 4, pp. 100–153 [in Ukrainian].
5. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 1. 8 ark.
6. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 2. 35 ark.
7. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 4. 7 ark.
8. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 17. 38 ark.
9. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 36. 116 ark.
10. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 68. 17 ark.
11. Derzhavnyi arkhiv Volynskoi oblasti. [State archive of the Volyn region]. F. R-3146. Op. 1. Spr. 90. 58 ark.
12. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti. [State archive of the Rivne region]. F. R-2528. Op. 1. Spr. 1. 20 ark.
13. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti. [State archive of the Rivne region]. F. R-2528. Op. 1. Spr. 6. 12 ark.
14. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti. [State archive of the Rivne region]. F. R-2528. Op. 1. Spr. 20. 24 ark.
15. Derzhavnyi arkhiv Rivnenskoï oblasti. [State archive of the Rivne region]. F. R-2528. Op. 1. Spr. 99. 67 ark.
16. Zarembo S. Z. Narysy z istorii ukrainskoho pam'iatkoznavstva. [Essays on the history of Ukrainian monument studies]. Kyiv : TOV “Vydavnytstvo Aratta”, 2002. 204 p. [in Ukrainian].
17. Istoriiia mist i sil Ukrainkoï RSR. Volynska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Volyn region] : [u 26 t.]. Kyiv : Hol. red. Ukr. rad. entsykl. AN URSS, 1970. (Naukovo-dokumentalna seriia knyh “Istoriiia mist i sil Ukrainkoï RSR” : u 26 t. Holov. redkol. : Tronko P. T. (holova) [ta in.]). 746 p. [in Ukrainian].
18. Istoriiia mist i sil Ukrainkoï RSR. Rovenska oblast [History of cities and villages of the Ukrainian SSR. Rivne region] : [u 26 t.]. Kyiv : Hol. red. Ukr. rad. entsykl. AN URSS, 1973. (Naukovo-dokumentalna seriia knyh “Istoriiia mist i sil Ukrainkoï RSR” : u 26 t. Holov. redkol. : Tronko P. T. (holova) [ta in.]). 655 p. [in Ukrainian].
19. Marchuk H. S. Volynska oblasna orhanizatsiia HO “Ukrainske tovarystvo okhorony pam'iatok istorii ta kultury”. [Volyn regional organization of the Public Association “Ukrainian Society for the Protection of Historical and Cultural Monuments”]. *The place and role of public institutions in the actualization of the cultural heritage of Ukraine (1991–2016): collective monograph / Akulenko V. I., Buliievskia N. I., Bur'ianova M. I. [ta in.] : pid zah. red. Hriffena L. O., Tytovoï O. M.* Kyiv : Tsentr pam'iatkoznavstva NAN Ukrainy i UTOPIK, 2019, pp. 112–119 [in Ukrainian].
20. Muliar H. V. Pam'iatkookhoronna diialnist u Volynskii ta Rivnenskii oblastiakh (seredyna 1950-kh – pochatok 1990-kh rr.). [Monument preservation activities in the Volyn and Rivne regions (mid-1950s – early 1990s)]. *Scientific bulletin of Lesya Ukrainka Volyn National University*. Historical sciences, 2011, Nr 23 (220), pp. 137–142 [in Ukrainian].
21. Ponomarova T., Bulyha O. Pereprava nezabutnia. Istoriiia odniiei ekspedytsii. [The crossing is unforgettable. The story of one expedition]. Lutsk : Volynski starozhytnosti, 2014. 188 p. [in Ukrainian].
22. Pryn O. Litopys okhorony kulturnoi spadshchyny v Ukraini 1945–1991 rokiv (za materialamy Donetskoi ta Luhanskoi oblasti) : Monografiiia [Chronicle of cultural heritage protection in Ukraine 1945–1991 (based on materials from Donetsk and Luhansk regions): Monograph]. Luhansk : RVV LDUVS im. E. O. Didorenka, 2010. 336 p. [in Ukrainian].
23. Radianska Volyn. 1974. 22 travnia [in Ukrainian].
24. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy. [Central State Archive of the Higher Authorities and Administration of Ukraine]. F. 4762. Op. 1. Spr. 77. 54 ark.